

ARISTOTELES O HYBNOM PRINCÍPE KONANIA

Václav ČERNÍK

ARISTOTLE ON MOVING PRINCIPLES OF HUMAN ACTION

In this article Aristotle's conception of moving principle of human action is described. The author is interested in Aristotle's way of combining cyclical moving of effective causes (desire, deliberation, choice, will, body) with entelecheia, a direction to highest good or happiness, as a purposive cause of human action. This idea can be illustrated as a cycle of effective causes centralised around the purposive cause. This reconstruction of Aristotle's conception of causation of human action can be useful in process of contemporary syntetis human action theories. According to the author, Aristotle's idea that the essence of rationality lies in human action is a first step to solving the problem of nature of human being, and his conception of moving principles of human action is congenial anticipation of some aspects of contemporary theories of rational action and choice.

Úlohou tohto článku je pokus o rekonštrukciu Aristotelovho chápania hybného princípu ľudského konania. Problém príčiny alebo dôvodu konania patrí medzi fundamentálne otázky teórie konania. V súčasnosti sa stal predmetom ostrých sporov medzi rôznymi filozofickými koncepciami konania: mentálne kauzálnou, volitívnou, teóriou agensa, teleologickou či kontextuálnou (hermeneutickou) ([17], 27, 555-78; [18], 32). Podľa jedných autorov sú naše mentálne stavy a udalosti hybnými (pôsobiacimi) alebo účelovými príčinami konania; podľa druhých sú iba dôvodmi, ale nie príčinami nášho konania. Každá z uvedených koncepcií sa usiluje nadviazať na filozofický odkaz Aristotela; zdôrazňuje pritom spravidla inú stránku Aristotelovho učenia o kauzácii či fundácii ľudského konania. Málo pozornosti sa doteraz venovalo otázke vzájomnej prepojenosti (vnútornej "komunikácie") Aristotelových hybných a účelových príčin ako komponentov celostného hybného princípu ľudského konania. Správna odpoveď na túto otázku by mohla prispieť k riešeniu jedného z najaktuálnejších problémov súčasnej teórie konania: k syntetizácii uvedených, vzájomne si odporujúcich filozofických koncepcií konania.

Adekvátna rekonštrukcia Aristotelovho chápania hybného princípu konania je, okrem toho, nevyhnutným predpokladom správneho pochopenia

jeho koncepcie praktického usudzovania a vysvetlenia ľudského konania. Tomuto druhému významnému vkladu Aristotela do teórie konania sa budem venovať v inom článku (Aristoteles o praktickom usudzovaní a humanistickej interpretácii).

1. Základný koncept hybného princípu konania

Na úvod čitateľovi pripomeniem základný koncept Aristotelovho chápania hybného princípu konania. V ďalšom texte sa budem venovať jeho jednotlivým komponentom a ich vzájomným väzbám. Podľa Aristotela sa živá bytosť (zvíra, človek) odlišuje od neživej veci tým, že má schopnosť vlastného pohybu. Túto schopnosť však má len potiaľ, pokiaľ má vlastnosť žiadostivosti. Sama žiadostivosť nie je bez obraznosti, a tá môže mať povahu zmyslovú (u zvierat i u človeka) alebo rozumovú (iba u človeka) ([7], 433 b, 274). Ľudská bytosť, človek sa podľa neho líši od ostatných živých bytostí tým, že má schopnosť konať.¹ Konajú všetci, čo majú rozum a podstatou rozumnosti je konanie ([4], 1110 a, 60; 1141 b, 149). Základnými hybnými činiteľmi (príčinami) konania, špecificky ľudského pohybu, sú podľa Aristotela dve mohutnosti: žiadostivosť, ktorú má človek spoločnú s ostatnými živými bytosťami, a rozum, ktorým sa človek od nich odlišuje ([7], 433 a, 272). Vďaka rozumu človek môže "konať podľa správneho úsudku" ([4], 1103 b, 44).

Konať podľa správneho úsudku znamená konať na základe praktickej úvahy. Tá má povahu rozumovej úvahy; nie je to však úvaha teoretického, ale praktického rozumu. Praktický rozum sa odlišuje od teoretického tým, že myslí a usudzuje v kontexte účelu a cieľa, ktorý je predmetom žiadostivosti, a že vedie k tomu "čo sa má konať" ([7], 433 a, 272-3). Hybným činiteľom konania (jeho hybnou, pôsobiacou príčinou) je teda aj úvaha praktického rozumu. Aristoteles pritom naznačuje, že medzi žiadostivosťou a praktickou úvahou je zvláštny druh akejsi kruhovej väzby: u človeka sa žiadostivosť stáva východiskom i výsledkom rozumovej úvahy. Konečný cieľ konania, ku ktorému smeruje žiadostivosť je počiatkom činnosti praktického rozumu a výsledok činnosti praktického rozumu je počiatkom konania. Počiatkom praktickej úvahy je niečo žiadané (pranie, chcenie) a praktická úvaha sa pohybuje na tomto základe ([7], 433 a, 272-3). Lenže ono žiadané, ktoré bolo pôvodne východiskom rozumovej úvahy sa činnosťou praktického rozumu transformuje na "uváženu žiadostivosť", ktorá sa stáva podkladom vedomého rozhodnutia ([4], 1139 a, 142). Popri žiadostivosti a rozumovej úvahe je teda hybnou príčinou konania aj vedomé rozhodnutie (raciálna voľba). Medzi rozumom a žiadostivosťou ako hybnými činiteľmi

konania je podľa Aristotela zhoda i rozdiel. Ich rozdiel môže za určitých okolností prerásť na vzájomný nesúlad. A pretože aj vôľa (schopnosť chcieť) je určitým druhom žiadostivosti, môže nesúlad medzi rozumom a žiadostivosťou prerásť na svár medzi vôľou a rozumom ([7], 433 a, 273). Preto Aristoteles zaraďuje medzi základné hybné príčiny konania aj vôľu zameranú na uskutočnenie vedomého rozhodnutia ([4], 1113 a, 68).

Popri týchto duchovných hybných príčinách (žiadostivosti, rozumovej úvahe, vedomom rozhodnutí a vôli) Aristoteles vyčleňuje aj telesnú hybnú príčinu konania, jeho "hybného ústrojového činiteľa" ([7], 433 b, 274), bez ktorého sa zamýšľané konanie nemôže vykonať, uskutočniť. Všetky tieto hybné, duchovné i telesné príčiny konania sú, podľa Aristotela, diferencovanými spolupríčinami jedného a toho istého hybného princípu ľudského konania, ktorým je sám človek, združujúci v sebe aktivitu duše i tela ([4], 1112 b, 62).

Taký je základný koncept Aristotelovho chápania hybného princípu ľudského konania.

2. Komponenty hybného princípu konania

Všimnime si bližšie jednotlivé zložky Aristotelovho hybného princípu konania:

1) *Žiadostivosť* (st.gr. orexis, angl. desire). Jej zvláštnosť je v tom, že sa zameriava na dosiahnutie určitého cieľa. Hybným činiteľom konania preto nie je žiadostivosť ako taká, ale to na čo sa zameriava, čo sa stalo jej predmetom. Predmet žiadostivosti vystupuje ako predmet myslenia alebo ako predmet zmyslovej predstavy. Hybným činiteľom konania je teda zamýšľaný alebo predstavovaný predmet žiadostivosti, ktorý sa stal cieľom alebo účelom konania.

Cieľ konania, ktorý je predmetom žiadostivosti je, podľa Aristotela, čo do druhu jeden, ale čo do počtu ich je viac ([7], 433 b, 273-4). Všetky mysliteľné druhy konania majú jediný rodový cieľ, ktorý človek môže dosiahnuť, a tým je dobro. Aristoteles pritom rozlišuje najvyššie dobro, ktoré stotožňuje s blaženosťou (eudaimonia), a viaceré dosiahnuteľné dobrá. Podľa Aristotela je najvyššie dobro konečným cieľom rozličných druhov konania, ich nehybným hybateľom, ich účelovou príčinou. Najvyššie dobro ako konečný cieľ všetkého ľudského konania je podľa neho niečím dokonalým a sebastačným. Argumentuje tým, že blaženosť si nikdy nežiadame pre niečo iné, ale pre ňu samu. Dokonalé dobro vystačí samo sebe a je pre seba hodné

úsilia. K najvyššiemu dobru, k blaženosti však smerujeme realizáciou určitých čiastkových, menej dokonalých podôb dobra, ktoré sú konkrétnymi cieľmi jednotlivých druhov konania. V každom konaní sú totiž iné podoby dosiahnuteľného dobra: v lekárstve je to zdravie, vo vedení vojny víťazstvo, v sochárstve socha, v obuvníctve topánky.

V mnohotvárnom ľudskom konaní teda jestvuje "viacej cieľov". Cieľ, ktorý je menej dokonalým dobrom stáva sa prostriedkom na dosiahnutie cieľa, ktorý je dokonalejším dobrom. Iba cieľ, ktorý je najvyšším dobrom už nie je prostriedkom pre nijaké iné dobro; je to konečný cieľ, ku ktorému smeruje celý rad čiastkových cieľov ([7], 433 b, 274; [4], 1097 a, 27; 1097 b, 28). Nižšie ciele, ktoré sú prostriedkom na dosiahnutie vyšších cieľov, sú podľa Aristotela predmetom voľby²: volíme si ich pre ďalšie ciele ([4], 1097 a, 27). Samo smerovanie ku konečnému cieľu, k najvyššiemu dobru však už nie je predmetom ľudskej voľby.³ Schopnosť správne rozoznávať a voliť pravé dobro je nám, podľa Aristotela, daná od prírody; nemožno sa jej naučiť alebo prevziať od niekoho iného; má povahu akéhosi duševného zrenia, s ktorým sa každý musí narodiť ([4], 1114 b, 72). Preto sa tiež vôľa jedných zameriava na pravé dobro a druhých iba na zdanlivé dobro. "Pre cnostného človeka je predmetom vôle to, čo je skutočne dobré, pre zlého prichádzajú do úvahy iba náhodné veci". Hoci predmetom všeobecnej ľudskej vôle je podľa pravdy (najvyššie) dobro, stáva sa predmetom vôle jednotlivcov často iba to, čo sa im zdá byť dobrým, napríklad pohnútka telesnej rozkoše ([4], 1113 a, 69).

2) *Praktická rozumová úvaha* (st.gr.bouleusis, angl. deliberation). Jej zvláštnosťou je, že sa zameriava na prostriedky, ktorými dosahujeme cieľ (nižšie ciele pritom môžu byť tiež prostriedkami na dosiahnutie vyšších cieľov). Keď je cieľ určený, stáva sa rozhodujúcim vyhľadávanie prostriedkov a ciest vedúcich k jeho uskutočneniu. Od žiadostivosti sa hybný činiteľ konania presúva k praktickej rozumovej úvahe. Keď si napríklad už lekár, rečník či politik "určia cieľ, uvažujú, ako a akými prostriedkami ho dosiahnuť" ([4], 1112 b, 67). Predmetom ich úvahy už nie je to, či majú liečiť, presvedčať alebo kokncipovať dobré zákony, ale to, akým spôsobom to najlepšie dosiahnuť. Predmetom žiadostivosti bol cieľ; predmetom praktickej úvahy sú prostriedky na dosiahnutie cieľa ([4], 1113 b, 69). Praktická úvaha sa zameriava na hľadanie prostriedkov a nástrojov, spôsobov ich použitia, na hľadanie ciest vedúcich k cieľu ([4], 1112 b, 67-8). Keď osoba zistí, že cieľ možno dosiahnuť viacerými prostriedkami, skúma, ktorými z nich ho možno najľahšie a najlepšie dosiahnuť. Keď ho možno uskutočniť iba jedným prostriedkom, zvažuje ako ho ním možno uskutočniť a pod. ([4], 1112 b, 67).

Praktická úvaha má spravidla analytický charakter, podobne ako riešenia niektorých geometrických úloh. Ak chceme dosiahnuť C, musíme uskutočniť B, a ak chceme dosiahnuť B, musíme uskutočniť A. Pritom "to, čo je pri analýze posledné, zdá sa pri uskutočňovaní prvým" ([4], 1112 b, 67; [2], 701 a 20-25). Sama praktická úvaha však nemôže pokračovať do nekonečna. Keď rozumne uvažujúci človek narazí pri vyhľadávaní prostriedkov na dosiahnutie svojich cieľov na niečo nemožné, "odstupuje od veci" (napríklad, keď na to potrebuje peniaze a nemôže si ich zaobstaráť). Keď naopak zisti, že uskutočnenie jeho cieľov je možné, že má potrebné prostriedky na jeho realizáciu, "pokúša sa konať". Za prakticky možné Aristoteles považuje to, čo je v moci konajúcej osoby, to, čo môže vykonať vlastnými silami, alebo s pomocou priateľov ([4], 1112 b, 67).

Ulohou praktickej úvahy je teda, podľa Aristotela, zvážiť: a) či určený cieľ je dosiahnuteľný, či je v našej moci ho uskutočniť; b) akými prostriedkami sa dá najlepšie a najľahšie uskutočniť a c) aké spôsoby zjednotenia cieľa a prostriedkov zodpovedajú mravnému stavu (a charakteru) konajúcej osoby. Rozumovú úvahu pritom potrebujeme podľa neho tým viac, čím menej pevných pravidiel má naše konanie a čím viac konáme v podmienkach neistoty (4], 1112 b, 67).

3) *Vedomé rozhodnutie* (st.gr. prohairesis, angl. choice), resp. racionálna voľba. Je vyvrcholením praktickej úvahy a má povahu uváženej žiadostivosti. Predmet vedomého rozhodnutia je, podľa Aristotela, totožný s predmetom praktickej rozumovej úvahy: predmetom oboch sú prostriedky na dosiahnutie cieľa. Rozdiel je však v tom, že predmetom úvahy sú alternatívne prostriedky a cesty možného konania, kým predmetom rozhodnutia sú už presne vymedzené prostriedky a spôsoby konania, ktoré sme si zvolili, ktoré sme si vybrali po úvahe za "základ konania". Hybný činiteľ konania sa v danej fáze presúva na tú zložku nášho Ja, ktorá sa rozhoduje ([4], 1113 a,b, 68-70).

To, pre ktorú voľbu sa máme rozhodnúť "nie je ľahké určiť lebo medzi jednotlivými prípadmi sú veľké rozdiely" ([4], 1110 b, 61). Počiatkom vedomého rozhodnutia je totiž rozumová úvaha a počiatkom rozumovej úvahy je žiadostivosť. Pričom žiadostivosť a vedomé rozhodnutie sa môžu dostať do vzájomného protikladu:

a) Žiadostivosť sa vzťahuje na príjemnosť a nepríjemnosť, kým vedomé rozhodnutie na to, čo je dobré alebo zlé. Nie každá príjemnosť je skutočným dobrom a nie každá nepríjemnosť zlom. Dav si napríklad, podľa

Aristotela, často volí rozkoš, lebo ju pokladá za dobro a vyhýba sa bolesti, lebo ju pokladá za zlo; lenže rozkoš nie je pravým dobrom: iba sa ním zdá, a bolesť nemusí byť zlom ([4], 1111 b, 64; 1113 a, 69).

b) Naše prania sa môžu vzťahovať na to, čo je možné, ale aj na to, čo je nemožné; môžu sa vzťahovať aj na také veci, ktoré by sme sami vôbec nemohli uskutočniť. Môžeme si napríklad želať nesmrteľnosť, alebo to, aby nejaký herec alebo zápasník zvíťazil. Predmetom vedomého rozhodnutia však môže byť iba to, čo je v našej moci, čo môžeme uskutočniť vlastnými silami ([4], 1111 b, 64-5).

c) Naše pranie sa zameriava viac na cieľ, kým vedomé rozhodnutie skôr na prostriedok na jeho uskutočnenie. Šťastie si napríklad môžeme želať, ale nemôžeme sa preň rozhodnúť (tamtiež).

Rozumná bytosť sa od nerozumnej, podľa Aristotela, odlišuje tým, že je schopná správne usudzovať, resp. že je schopná rozhodovať na základe správnej úvahy: rozhoduje sa pre to, čo je v jej moci a čo je pre ňu dobré a užitočné, čo slúži dobrému a šťastnému životu vôbec; rozhoduje sa pre také veci, o ktorých sa domnieva, že by ich mohla uskutočniť vlastnou silou a o ktorých naozaj vie, že sú dobré ([4], 1111 b, 64; 1112 a, 65). Predmetom vedomého rozhodnutia (raciónalnej voľby) už teda nie je žiadostivosť ako taká, ale žiadostivosť, ktorá je v zhode so záverom našej praktickej úvahy. Je to nielen niečo čo si žiadame, ale aj to, čo sme uvážili a o čom vieme, že je naozaj dobré a uskutočniteľné. Najprv si na základe úvahy utvoríme úsudok a potom v zhode s týmto uvážením zameriavame svoju žiadostivosť. Výsledkom je rozhodnutie, ktoré má povahu "uváženej žiadosti po niečom čo je v našej moci" ([4], 1113 a, 68).

Vedomé rozhodnutie je spojené s rozumným uvažovaním; predpokladá preto rozum a myslenie ([4], 1112 a, 66; 1139 a, 143). Bytosť, ktoré nemajú rozum, napríklad zvieratá, nie sú schopné rozumne uvažovať a nemajú teda ani schopnosť rozhodovať; sú preto iba žiadostivé. Ich pohyb síce má príčinu v sebe samom, ale nie je konaním. Konat' môžu iba ľudia obdarení rozumom. Samo konanie sa však môže, alebo nemusí zakladať na vedomom rozhodnutí. Deti napríklad, u ktorých sa rozum ešte dostatočne nerozvinul a nie sú schopné rozumne uvažovať, síce už konajú, ale nemôžu sa ešte (plne) vedome rozhodovať ([4], 1111 b, 64). Ani človek konajúci z opilsti a hnevu, alebo preto, že sa nechal rozrušiť rozkošou či zármutkom nekoná vedome. Jeho rozum je zatemnený; nevie, čo má robiť a čoho sa má vystríhať. Cieľ, v ktorom je počiatok konania a ktorý sa má konaním uskutočniť, nejaví sa mu ako niečo nevyhnutné, ako niečo pre čo treba voľiť a konať ([4], 1110 b, 61-2). Ľudia navyše niekedy predstierajú, že konajú vedome, na základe ve-

domého rozhodnutia, ale vedenie v skutočnosti nemajú. Predmet vedomého rozhodnutia a konania totiž "musí s človekom zrásť a na to treba čas" ([4], 1147 a, 166). Napokon, podľa Aristotela, jestvuje aj "náhle konanie", pri ktorom sa samo konanie uskutoční skôr, ako si ho uvedomíme. Ani ono sa teda nedeje na základe vedomého rozhodnutia ([4], 1111 b, 64).

Vedomé rozhodnutie však predpokladá nielen rozum a myslenie, ale aj určitý "mravný stav" konajúcej osoby ([4], 1139 a, 143). Nie je len záležitosťou rozumu (poznania a usudzovania), ale aj vôle a mravnosti. Od mravného charakteru ľudí a od ich vôle totiž závisí, či sa rozhodujú pre dobro, alebo pre zlo ([4], 1112 a, 65). Mravne silný človek je schopný rozoznať a voliť pravé dobro; je preto aj schopný rozhodnúť sa pre skutočné dobro; jeho mravná cnosť stáva sa vnútorným stavom jeho vedomého rozhodnutia (*hexis prohairesetikè*) a jeho vedomé rozhodnutie sa stáva uváženou žiadostivosťou (*bouleutikè orexis*) ([4], 1114 b, 72; 1113 a, s. 69; 1139 a, 142). Mravne slabý človek naopak nie je schopný rozoznať a voliť pravé dobro; koná viac zo žiadostivosti ako podľa vedomého rozhodnutia; predmetom jeho konania je neuvážená žiadostivosť ([4], 1111 b, 64); jeho konanie je nestriedme, nespútané, akolatické, intemperatívne. Napokon ľudia so zlým charakterom síce sú schopní rozoznať dobro a zlo, ale vedome sa rozhodujú pre to, pre čo by sa nemali; zlo sa stáva predmetom ich vedomého rozhodnutia ([4], 1112 a, 65). Vedome rozhodnúť sa teda možno alebo rozumom, ktorý sa riadi žiadostivosťou (neuvážená žiadostivosť) alebo žiadostivosťou, ktorá sa riadi rozumom (uvážená žiadostivosť) ([4], 1139 b, 143). Mravný charakter človeka sa pritom podľa Aristotela prejavuje najmä v náhlych situáciách. Odvážnosť človeka sa napríklad prejaví väčšmi v náhlych ako v predvídateľných nebezpečenstvách, lebo v nich vyplýva odvážnosť "viac z pevného duševného stavu a menej z vedomej prípravy" ([4], 1117 a, 79-80).

Rozhodovanie, ako vidno, nie je podľa Aristotela iba záležitosťou *technickou* (rozhodovaním pre to, čo je uskutočniteľné), ale aj *etickou* (rozhodovaním pre to, čo je skutočne dobré).⁴ Aristoteles vyslovene zdôrazňuje, že človek "nemôže byť mravne dobrý vo vlastnom zmysle bez rozumnosti ani rozumný bez mravnej cnosti" ([4], 1144 b, 158). Samu racionálnu vôľbu, vedomé rozhodnutie dokonca považuje za "lepšiu skúšobnú kameň charakterov ako skutky samy" ([4], 1111 b, 64). Rozhodovanie však podľa neho nie je len záležitosťou *kognitívnou* (vecou poznania a usudzovania), ale aj *konatívnu*, vecou úsilia, vôle zameranej na cieľ. Vedomé rozhodnutie, ktoré je záverom praktickej rozumovej úvahy smeruje podľa Aristotela

k tomu, čo má byť, k tomu čo sa má vykonať. Nemá preto už charakter jednoduchej mienky, ktorá môže byť pravdivá alebo nepravdivá, ale skôr príkazu či návodu na konanie, ktorý môže byť "správny" (smereje k tomu, čo má byť), alebo nesprávny ([4], 1112 a, 65; [7], 433 b, 273). Správne vedomé rozhodnutie má povahu uváženej žiadosti, žiadosti, ktorá sa zakladá na mravnej cnosti a pravdivom úsudku; predmet žiadostivosti v ňom musí byť totožný s tým "na čo úsudok prisvedčuje" ([4], 1139 a, 142).

Vedomé rozhodnutie, ktoré je výsledkom praktického myslenia (praktického poznania a usudzovania), záverom praktickej rozumovej úvahy, je zároveň vlastným počiatkom konania, jeho *bezprostrednou* hybnou príčinou ([4], 1139 a, 143).⁵ Sám praktický rozum (*phronēsis*) plní, podľa Aristotela, dôležitú úlohu nielen v procese motivácie, t.j. pri ujasňovaní si cieľov a prostriedkov pre ktoré sa rozhodujeme, ale aj v procese justifikácie konania, t.j. pri ospravedlňovaní cieľov a prostriedkov ktoré sa uplatnili v procese konania.⁶

4) *Chcenie, vôľa* (st.gr. *boulēsis*, *hekousion*, angl. *wish*, *will*). Zameriava sa na uskutočnenie voľby, pre ktorú sme sa rozhodli. Vedomé rozhodnutie síce umožňuje konať podľa správneho úsudku; samo osebe však ešte nezabezpečuje, že konanie, pre ktoré sme sa rozhodli, bude skutočne vykonané. Človek so slabou vôľou sa môže napríklad rozhodnúť pre to, že nebude jesť sladkosti, lebo škodia zdraviu, ale napriek tomu im neodolá, pretože sú príjemné. Na to, aby sa konanie, pre ktoré sme sa rozhodli naozaj uskutočnilo, je potrebná na jeho cieľ sa zameriavajúca vôľa ([4], 1113 a, 68; [7], 433 b, 274). Až vôľa zameraná na uskutočnenie cieľa umožňuje konať "s pevnou a neotrasiteľnou istotou" ([4], 1105 a, 48).

Podľa Aristotela vôľa je určitým druhom žiadostivosti;⁷ rozdiel medzi nimi je azda v tom, že žiadostivosť je zameraná na cieľ, kým vôľa skôr na uskutočnenie cieľa, ktorý sme si zvolili. A pretože rozum nikdy nemyslí bez žiadostivosti, všade tam, kde sa pohyb deje podľa rozumovej úvahy, deje sa aj podľa vôle ([7], 433 a, 273). Dnes by sme povedali, že tam, kde osoba koná podľa uváženej žiadostivosti, koná aj podľa cieľavedomej vôle. Tento termín sa však ešte u Aristotela nevyskytuje. Rozum si podľa neho počína zväčša správne, kým žiadostivosť - správne i nesprávne, a to podľa toho, či sa zameriava na skutočné, alebo len na zdanlivé dobro ([7], 433 a, 273). Žiadostivosť preto môže pôsobiť aj proti rozumovej úvahe a vedomému rozhodnutiu. Tam, kde si rozum a žiadosti (*priania*, *chcenia*) odporujú, odporujú si aj úsilia konajúcej osoby. Rozum, ktorý uvažuje z hľadiska budúcnosti, prikazuje postaviť sa na jednu stranu, kým žiadostivosť, ktorá nevidí budúcnosť sa vzpierá a ťahne na druhú stranu. To, čo sa jej v prítomnom okamihu

javí ako príjemné, zdá sa jej byť príjemným a dobrým úplne ([7], 433 b, 273). Človek slabej vôle sa nechá zviest' žiadostivosťou, odporujúcou jeho rozumovej úvahe; koná v rozpore s vlastným vedomým rozhodnutím; uprednostňuje zdanlivé dobro pred skutočným. Jeho konanie je nerozumné, nezdržanlivé, akratické, inkontinentné.⁸

5) *Telesný hybný ústrojový činiteľ*. Je nástrojom žiadostivosti. Počiatky každého možného konania sú dané určeným cieľom. Cieľ konania však nemožno uskutočniť inak ako konaním ([4], 1140 b, 146). Žiadostivosť zameraná na cieľ alebo rozum zameraný na prostriedky a cesty jeho uskutočnenia na to samé nestačia. Na to napríklad, aby sa človek stal spravodlivým, nestačí si to iba priať; človek sa totiž stáva spravodlivým až tým, "že koná spravodlivo" ([4], 1105 b, 48; 1114 a, 71). Žiadostivosť, praktická úvaha, vedomé rozhodnutie a vôľové úsilie sú síce hybnými činiteľmi konania, ale samy o sebe ešte nie sú konaním. Sú to zatiaľ len výkony zmyslovej a rozumnej duše. Lenže na konanie sú, podľa Aristotela, potrebné spoločné výkony tela i duše. "Samo myslenie nič neuvádza do pohybu" ([4], 1139 a, 143). Žiadostivosť a praktický rozum môžu spôsobiť pohyb a vyvolať konanie len prostredníctvom telesného hybného ústrojového činiteľa ([7], 433 b, 274); skutočnými hybnými (pôsobiacimi) príčinami sa stávajú až prostredníctvom tohto *telesného orgánu*. Duša síce nie je nejakým telesom, ale nie je ani bez tela; naopak, až prostredníctvom tela ako svojho orgánu uskutočňuje pohyb (zvierat) a konanie (ľudí). Až hybný ústrojový činiteľ, ktorý je niečím telesným, je tým článkom, v ktorom sa spája začiatok konania s jeho koncom, cieľ konania s jeho uskutočňovaním. Až on je tým článkom, v ktorom je "začiatok a koniec jedno a to isté" ([7], 433 b, 274). Pritom, pravda, telo nie je podľa Aristotela skutočnosťou duše, ale naopak - duša je skutočnosťou tela ([7], 414 a, 226).

6) *Človek ako hybný princíp konania*. To, čo je schopné v sebe zjednotiť výkony duše i tela je oduševnená bytosť; oduševnená bytosť (zvíra, človek) sa podľa Aristotela líši od neoduševnenej veci *životom* ([7], 413 a, 224). Jedinou oduševnenou bytosťou, ktorá je schopná v sebe zjednotiť výkony zmyslovej i rozumnej duše a tela je človek; a človek sa líši od neoduševnenej veci ako aj od ostatných oduševnených bytostí už nielen životom, ale aj *konaním*, lebo "podstatou rozumnosti je konanie" ([4], 1141 b, 149). Iba človek je schopný v sebe zjednotiť všetky spomínané hybné príčiny ľudského konania: žiadostivosť, rozumovú úvahu, vedomé rozhodnutie, vôľu zameranú na presadenie uváženej žiadosti i telesného ústrojového

činiteľa. Súhrnným hybným princípom konania je preto, podľa Aristotela, až človek; všetky spomínané príčiny sú podľa neho len spolupríčinami tejto súhrnnej príčiny ľudského konania. "Človek je hybným princípom a pôvodcom svojho konania takisto, ako je pôvodcom svojich detí" ([4], 1112 b, 68; 1113 b, 70).

3. Kruhovú väzbu hybných príčin a teleologické smerovanie

Aristotelov človek ako hybný princíp konania v sebe združuje viaceré odlišných hybných činiteľov, ktoré sú elementami akéhosi kruhového pohybu. Hybný činiteľ sa postupne presúva od žiadostivosti (zameranej na cieľ) k praktickej úvahe (zameranej na prostriedky získania cieľa), k vedomému rozhodnutiu (ktoré má povahu uváženej žiadosti), k vôli (zameranej na uskutočňovanie cieľa) a napokon k telesnému hybnému ústrojovému činiteľovi (ktorý je orgánom uskutočňovania). Každý hybný činiteľ konania má počiatočnosť v predchádzajúcom; pohybuje sa na jeho základe a stáva sa východiskom nasledujúceho. Každý z týchto hybných činiteľov je prakticky nevyhnutný (anankaion); je "to, bez čoho ako spolupríčiny nemožno" rozumne konať ([6], V. 5, 311). Každý z nich sa stáva skutočným hybným činiteľom až v spojení s ostatnými, až ako súčasť človeka ako súhrnného hybného princípu konania. Dnes by sme povedali, že každý z nich je nevyhnutný a spolu sú dostatočné na vyvolanie rozumného konania.

V Aristotelovom riešení problému sa uplatňujú všetky štyri druhy jeho príčin; látková (telo) i formálna (duša), hybná (žiadostivosť, praktická úvaha, vedomé rozhodnutie, vôľa, hybný ústrojový činiteľ) i účelová (dobro) ([3], II. 11). Niektoré z týchto príčin sú duševné, niektoré - fyzické; duševné príčiny sa pritom stávajú skutočnými hybnými príčinami až prostredníctvom nejakej fyzickej príčiny. Aristoteles navyše nevidí problém ani v spájaní hybných (pôsobiacich) a účelových príčin; žiadostivosť je napríklad jednou z hybných príčin konania, ale cieľ, na ktorý sa zameriava je účelovou príčinou konania. V Aristotelovej koncepcii súhrnnej príčiny konania sú teda ako spolupríčiny obsiahnuté komponenty fyzické i psychické, pôsobiace i účelové. Nachádzame uňho navyše aj pokus o spojenie kruhového pohybu hybných príčin konania s jeho vývinovou orientáciou. Jeho uvážená žiadostivosť (bouleutiké orexis) je akýmsi opakovaním žiadostivosti (orexis) na vyššom stupni; žiadostivosť je *východiskom* rozumovej úvahy a vedomého rozhodnutia, kým uvážená žiadostivosť je *výsledkom* vedomého rozhodnutia a *bezprostrednou hybnou príčinou* konania. Aristoteles však ešte nevedel, ako sa od kruhového pohybu dostať k progresívnej nevratnej postupnosti. Každý pohyb sa podľa neho deje iba postrčením alebo ťahom; preto orientovanosť

vývinového procesu interpretuje teleologicky. Preto tiež, aj v prípade hybného princípu konania, je podľa neho nevyhnutné, aby "tu ako v kruhu bolo niečo pevného a odtiaľ sa pohyb začínal" ([7], 433 b, 274). Týmto "nehybným hybateľom" konania, ku ktorému všetko smeruje je, podľa Aristotela, najvyššie dobro, resp. blaženosť. Pri analýze hybného princípu konania takto Aristoteles vedome spája myšlienku kruhovej väzby hybných príčin s entelecheiou.

Aristotelovu predstavu o hybnom princípe konania možno graficky znázorniť ako cyklus hybných príčin centralizovaný okolo účelovej príčiny:

Človek ako hybný princípu konania

Aristotelov hybný princípu konania je, ako vidno, čo do druhu jeden, ale čo do počtu je ich viac. Rozoznávajú sa pritom tri základné zložky konania: "jedna je pohybujúca, druhá je nástrojom pohybu a tretia je pohybovaná" ([7], 433 b, 273-4). Pohybujúcou zložkou je jednak "nehybný hybateľ", t.j. najvyššie dobro ako konečný cieľ konania, jednak "hybný hybateľ", t.j. žiadostivosť resp. uvážená žiadostivosť. Nástrojom, ktorým žiadostivosť či uvážená žiadostivosť pohybuje je telesný orgán oduševnenej bytosti a pohybujúcim sa alebo konajúcim je sama oduševnená resp. rozumná bytosť.

Aristoteles navyše usiluje aj o presnejšie vymedzenie "jednotlivostí", ktoré prichádzajú do úvahy pri (štruktúrnej) analýze konania. Rozoznáva predovšetkým to, kto koná, t.j. konajúcu osobu (označme si ju ako A), ďalej to, čo táto osoba koná, čo robí, čiže samo konanie, resp. určitý druh konania (označme si ho ako K); ďalej vyčleňuje to, aký je predmet alebo osoba, na ktorú sa konanie zameriava (P), to čím táto osoba koná, napríklad akým nástrojom (N), aký je účel a cieľ konania (G) a napokon aj to, akým spôsobom koná (C) ([4], 1111 a, 62). Z tohto (u Aristotela iba naznačeného) pohľadu možno jeho chápanie štruktúry konania vymedziť tiež ako usporiadanú n-ticu:

$$\check{S}_k = \langle A, K, P, N, G, C \rangle,$$

ktorá v mnohom anticipuje súčasné chápanie štruktúry konania.

Záver:

Aristotelova koncepcia hybného princípu konania je zaujímavá nielen z historického hľadiska. Má čo povedať aj k súčasnej diskusii o príčinách či dôvodoch konania.⁹

1) V Aristotelovi môžu nájsť isté zárodky svojho učenia prakticky všetky súčasné filozofické koncepcie konania: kauzálne mentálna (výkony rozumnej duše ako hybné príčiny konania), účelovo kauzálna (dobro ako cieľ konania), volitívna (vôľa ako hybná príčina konania), teória agensa (človek ako hybný princíp konania), teleologická (najvyššie dobro, blaženosť ako konečný cieľ všetkého smerovania) i hermeneutická (rekonštrukcia dobra a blaženosti ako zmyslu konania). Aristotela však nemožno zredukovať ani na jednu z týchto koncepcií. To, čo sa v nich vyzdvihuje ako jedine možná či dominantná príčina, alebo dôvod konania, vystupuje u Aristotela len ako spolupríčina, jedna z nevyhnutných podmienok súhrnného hybného princípu ľudského konania. U Aristotela nachádzame prvý pokus o vzájomné prepojenie týchto čiastkových príčin vo vývinovo orientovanom "kruhovom" pohybe.

2) Aristotelova predstava o človeku ako hybnom princípe konania spája v sebe moment kruhového pohybu čiastkových hybných príčin s entelegeiou, smerovaním ku konečnému cieľu, k najvyššiemu dobru stotožnenému s najvyšším blahom. Graficky ju možno znázorniť ako cyklus centralizovaný okolo (konečného) cieľa a prebiehajúci vo fáze žiadostivosti, rozumovej úvahy, vedomého rozhodnutia, vôle a telesného ústrojového

hybného činiteľa. V tejto Aristotelovej koncepcii možno nájsť istý náznak možnej syntetizácie súčasných teórií konania. Ide však len o náznak prvého kroku k takej syntetizácii. Ďalším krokom by malo byť prekonanie jeho dichotómie hybnej (pôsobiacej) a účelovej (resp. konečnej) príčiny, ktorá neskôr vyústila do antinómie mechanizmu a teleologizmu. To si však vyžaduje vyriešiť problém, s ktorým si Aristoteles nevedel rady: Ako sa od kruhového pohybu dostať k progresívnej nevratnej postupnosti?

3) Aristotelova myšlienka, že podstatou človeka ako rozumnej bytosti je konanie (praxis) je významným, doteraz často nepochopeným a nedoceneným zárodkom, z ktorého sa môže vyvinúť kľúč k riešeniu problému sociálnej podstaty človeka (ktorý doteraz vystupuje ako rozumom nepochopiteľná "totožnosť" tela a ducha). Možno povedať, že Aristoteles naznačil iba prvý krok v riešení tohto problému. Druhým krokom by malo byť jasné rozlíšenie medzi dvoma protikladnými stránkami ľudského konania: procesom konania (interakciou človeka a prírody) a spoločenskou formou procesu konania (interakciou medzi človekom a človekom). Toto rozlíšenie u Aristotela ešte nie je. Dopracovali sa k nemu až niektorí myslitelia 19. a 20. storočia (Marx, Habermas) ([10], 69-70).

4) Aristotelova koncepcia hybného princípu konania anticipuje niektoré zárodky teórie racionálneho konania, ktorá sa plne rozvinula až v 20. storočí. Aristotelova teória rozumného (rozhľadného) konania pritom nie je jednostranne zameraná len na jej inštrumentálne kauzálny rozmer, na otázky účinného a efektívneho dosahovania cieľov, ale aj na problematiku racionálnosti samých cieľov a procesu rozhodovania. Anticipuje niečo, čo nám ešte dnes, na konci 20. storočia chýba, a čo R.Nozick nazval "adekvátnou teóriou substantívnej racionality cieľov a rozhodnutí" ([15], 179).¹⁰

*Filozofická fakulta UK,
Katedra logiky a metodológie vied,
Šafárikovo nám. 6, Bratislava,
e-mail: klmv@fphil.uniba.sk*

POZNÁMKY:

¹ Aristoteles chápe pohyb ako "uskutočňovanie možného, pokiaľ je možným", čiže ako premenu možného na skutočné. Činnosť chápe ako to, čo skutočne hýbe (na rozdiel od toho, čo môže pohybovať). Rozlišuje tiež medzi činnosťou činného (aktivitou) a činnosťou trpného (pasivitou). ([5], III. 1-3). Rozlišuje tiež medzi konaním (praxis) a tvorbou (poiesis), hoci ich rozdiel nie je niekedy jasne vymedzený; spočíva azda v tom, že konanie sa reguluje pojmom dobra, kým tvorba - pojmom krásna. Pri reinterpretácii Aristotelovej koncepcie konania si treba uvedomiť,

že náš súčasný pojmový aparát je oveľa bohatší. Dnes napríklad rozlišujeme medzi termínmi "činnosť", "konanie", "prax" a "správanie", ktoré sú si obsahovo blízke, taktó: Termínom "činnosť" dnes označujeme každú účelne zameranú aktivitu; zahŕňa činnosť strojov, zvierat i ľudí. Činnosť strojov sa zakladá na nevedomom účele, ktorý sa do stroja vkladá pri jeho naprogramovaní. Činnosť zvierat sa zakladá na nevedomom účele, ktorý vzniká vnútri organizmu na podklade dedične zaprogramovanej skúsenosti biologického druhu. Ľudská činnosť sa zakladá na vedomom účele a cieľnom ciele, ktorý sa rozvíja vnútri človeka na podklade sociálnej pamäti, v ktorej je nahromadená akumulovaná skúsenosť ľudstva. Ľudská činnosť má dvojaký charakter: realizuje sa vždy ako proces činnosti (interakcia človeka a prírody) a zároveň ako spoločenská forma procesu činnosti (interakcia človeka a človeka). Má ideálny a materiálny rozmer: predpokladá uplatnenie duševnej i fyzickej energie. Uskutočňuje sa vo forme práce, hry a učenia. Termínom "konanie" dnes označujeme cieľavedomú ľudskú aktivitu, v ktorej spoločenský človek pretvára prírodu, spoločnosť a seba samého. Je to špeciicky ľudská činnosť, v ktorej a) niečo zapríčiniujeme, pretvárame; b) činnosť, ktorá je nami (aktérmi) zapríčinená, je uplatnením našich bytostných síl a podlieha našej kontrole; c) je to vedomá činnosť, uplatnenie nášho vedomého cieľa; činnosť, pri ktorej aktér vie, čo robí; d) je to zámerná činnosť, činnosť, pri ktorej vychádzame z vlastného zámeru (intencie) alebo z vlastnej vôle (volície), a preto e) je to činnosť, za ktorú sme zodpovední (Pozri napr. [18], 98). Dnes už tiež (na rozdiel od Aristotela) rozlišujeme medzi procesom konania (interakciou človeka a prírody) a spoločenskou formou procesu konania (interakciou ľudí v procese konania). Pojmom *praxe* dnes označujeme všetky podoby ľudského konania a tvorby, v ktorých človek pretvára prírodu, spoločnosť i seba samého. Napokon termín *správania* sa dnes používa na označenie činnosti, v ktorej aktér odpovedá, reaguje na svoje prostredie, na jednotlivé životné situácie; rozlišuje sa pritom medzi biologicky podmieneným správaním zvierat a sociálne podmieneným správaním človeka. Ľudské správanie už je určitým druhom konania; nie je to však konanie ničoho, ale konanie vo vzťahu k niečomu alebo voči niekomu.

² M.N.Nussbaumová má zrejme pravdu keď tvrdí, že názor, podľa ktorého Aristotelova racionálna voľba (*prohairesis*) sa spája len s výberom prostriedkov na dosiahnutie cieľa a nie s výberom komponentov cieľa samého, je založená na chybnom čítaní a preklade Aristotela ([16], 170).

³ To však neznamená, že najvyššie dobro nemožno generovať a obhajovať na základe rozumovej úvahy. V danej súvislosti sa vedie zaujímavý spor o Aristotela. Podľa jedných autorov (J.Cooper, *Reason and Human Good in Aristotle*) majú praktické ciele u Aristotela obdobnú povahu ako vedecké hypotézy: čiastkové ciele môžu byť predmetom rozumovej úvahy a justifikácie, zatiaľ čo konečný cieľ je mimo rozumovej úvahy, ako aj mimo justifikácie. Podľa iných autorov (T.H.Irvin, *First Principles in Aristotle's Ethics*) naopak, praktické ciele Aristotela nemožno interpretovať analogicky s vedeckými hypotézami, ale konečný cieľ môže byť predmetom rozumovej úvahy a justifikácie. Najbližšie k pravde je zrejme stanovisko A.R. Meleho, podľa ktorého tieto východiskové princípy konania majú obdobnú povahu ako vedecké hypotézy a možno ich generovať a obhajovať na základe rozumovej úvahy ([13], 137-146).

⁴ Podľa niektorých autorov (W.D.Ross, *Aristotle*, Londýn 1953; D.J.Allan, *The Philosophy of Aristotle*, Londýn 1970) má Aristotelovo "vedomé rozhodnutie" dva odlišné významy: jeden, v ktorom sa hovorí výlučne o prostriedku na dosiahnutie cieľa a druhý, v ktorom niet takej referencie (konanie, ktoré má účel v sebe samom vraj podľa Aristotela nie je predmetom racionálnej voľby). A.R. Mele, zdá sa, uspokojivo dokazuje, že u Aristotela jestvuje jeden filozoficky relevantný význam termínu *prohairesis*, ktorý sa vzťahuje i na prípad konania, ktoré má účel v sebe samom, i na prípad čnostného konania, a že vedomé rozhodnutie má svoje miesto aj v prípade akratického a náhleho konania ([14], 405-7, 410-20).

⁵ Podľa M.Branda (*The Fundamental Question in Action Theory*, *Nous* 13., 1979, 139) je fundamentálnou otázkou teórie konania otázka: "Čo (bezprostredne) vyvoláva konanie?" A.R.Mele správne uvádza, že Aristoteles považuje za bezprostrednú hybnú príčinu konania vedomé rozhodnutie, racionálnu voľbu (prohairesis) ([12], 133 a n.).

⁶ R.Audi ukazuje, že Aristotelov praktický rozum je jednak normatívne praktický (uplatnením rozumu dospejeme k poznaniu, že dobro je dobrom), jednak motivačne praktický (rozum v nás vyvoláva motiváciu zameranú na dobro ako cieľ). Naše vedenie je z tohto hľadiska praktické v dvojakom zmysle: zabezpečuje motiváciu pre konanie, ako aj morálny základ pre také konanie ([8], 35).

⁷ *Epithumia* (túžba, chuť, želanie), *thumos* (žiadosť, vášeň, hnev) a *boulêsis* (chcenie) sú podľa Aristotela druhy *orexis* (žiadostivosti). Termín *hekousion* sa často v anglickej literatúre prekladá ako "voluntary". To však neznamená, že je typický len pre volitívne konanie. Vôľa zameraná na uskutočnenie cieľa je podľa Aristotela vlastná intencionálnemu a neintencionálnemu (úmyselnému i neúmyselnému) konaniu ([11], 62).

⁸ Podľa D.J.Furleya v prípade akratického (inkontinentného) konania človek *vie*, čo je správne, ale nechá sa žiadostivosťou zvieť k opaku; v prípade akolatického (imperfektného) konania *nevie*, čo je správne ([9], 51). Aristoteles však uvažuje aj o konaní, v ktorom sa človek vedomo rozhodol pre zlo, ([4], 1112 a. s. 65), hoci *vie*, čo je dobré a užitočné. Hovorí sa, že niet takého podliaka, ktorý by nevedel o svojej podlosti.

⁹ Podľa D. Charlesa zaujíma Aristoteles v teórii konania centrálné postavenie, podobne ako Frege v teórii jazyka ([11], IX). Záujem o problematiku ľudského konania sa oživil najmä po druhej svetovej vojne (E.Anscobová, D.Davidson, A.Goldman, D.F.Pearce, G.H.von Wright, R.Tuomela, R.Audi, D.J.Furley, D.Charles, A.R.Mele, M.N.Nussbaumová a i.). Aristotelovu pozíciu Charles charakterizuje ako "strednú pozíciu" medzi alternatívami, ktoré sa pretríasajú v modernej teórii konania; napríklad medzi extenzionálnymi a intenzionálnymi koncepciami, medzi kauzálnymi a teleologickými koncepciami a pod. ([11], 2, 31.59).

¹⁰ Autor ďakuje E. Višňovskému a J. Vicieníkovi za podnety a nezištné zapožičanie literatúry.

LITERATÚRA:

- [1] ANSCOMBE, G.E.M. (1967): *Thought and Action in Aristotle. What is "Practical Truth"?* In: *New Essays on Plato and Aristotle*. London - New York.
- [2] ARISTOTELES (1949): *De Motu Animalium*. In: *The Works of Aristotle*. Vol.V. Ed.by J.A.Smith and W.D.Ross. Oxford at the Clarendon Press.
- [3] ARISTOTELES (1962): *Druhé Analytiky*. Praha.
- [4] ARISTOTELES (1979): *Etika Nikomachova*. Bratislava.
- [5] ARISTOTELES (1973): *Fyzika*. In: *Od Aristotela po Plotína*. Bratislava.
- [6] ARISTOTELES (1973): *Metafyzika*. In: *Od Aristotela po Plotína*. Bratislava.
- [7] ARISTOTELES (1984): *O duši*. In: *Aristoteles, človek a príroda*. Svoboda.
- [8] AUDI, R. (1989): *Practical Reasoning*. London: Routledge.
- [9] FURLEY, D.J. (1977): *Aristotle on the Voluntary*. In: *Articles on Aristotle 2. Ethics and Politics*. (Ed.by J. Barnes, M. Schofield, R. Sorabji). London.
- [10] HABERMAS, J. (1992): *Teória komunikatívneho konania*. In: *Slovenské pohľady 1992, č.2* (číta a komentuje L.Kiczko).
- [11] CHARLES, D. (1984): *Aristotle's Philosophy of Action*. Cornell University Press, Ithaca.

- [12] MELE, A.R. (: Aristotle on the Proximate Efficient Cause of Action. In: **Canadian Journal of Philosophy**. Supplementary Volume X, pp. 133-155.
- [13] MELE, A.R. (1984): Aristotle on the Roles of Reason in Motivation and Justification. In: **Archiv für Geschichte der Philosophie**. 66. Band 1984, Heft 2. Walter de Gruyter. Berlin - New York, pp.124-147.
- [14] MELE, A.R. (1981): Choice and Virtue in the Nicomachean Ethics. In: **Journal of the History of Philosophy**. Vol. XIX.
- [15] NOZICK, R. (1992): **The Nature of Rationality**. Manuscript.
- [16] NUSSBAUM, M.N. (1978): **Aristotle's De Motu Animalium**. Princeton.
- [17] TUOMELA, R. (1984): **A Theory of Social Action**. Dordrecht. Boston. Lancaster.
- [18] VIŠNOVSKÝ, E. (1993): **Koncept ľudského konania**. Bratislava. FFUK (dizertácia).